

3. Масенко Л.Т. Українські імена та прізвища / Л. Т. Масенко. – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992.– Т. 2. – 1992. – 640 с. (М.С. Грушевський з посиланням на Перший Новгородський літопис зазначає, що Гліб загинув на вигнанні. Причому воно могло бути пов'язане з тим, що його заступив у Новгороді Святополк, Ізяславів син. Це витікає з порівняння цих даних з “Поученням” Мономаха. З того ж таки літопису витікає, що Гліба було вбито не в 1078 р., а 30 травня 1079 р. Ретельно досліджуючи хронологію і послідовність подій, Грушевський, однак, утримується від того, аби їх прокоментувати. Але, здається, цілком природно було б пов'язати цю загибель саме з напругою в середині князівського роду, яка досягла надзвичайної гостроти).
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992.– Т. 1. – 1991. – 736 с.
6. Слово о полку Игореве. – Л: Сов. писатель, 1990. – 399 с.
7. Никитин А. Испытание «Словом...»... / А. Никитин // Новый мир. –1984. – № 5. – С. 182–206; № 6. – С. 211–226; № 7.– С. 176–208.
8. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів: “Світ” 1990. – Т. I. – 319 с.
9. В межах цієї статті немає можливості дати розгорнутого пояснення наших поглядів щодо “Пісні про діяння князів”, початки якої у якості особливого жанру поклали пісні Бояна, розглядається нами як невід’ємну частину пиру, цієї редукованої форми ритуалу жертвопринесення. Їх складання і виконання, що в принципі є єдиним актом, відбувалося під час пиру у князівських палатах і призначалось до величання персони князя. Отже виникнення “пісні про Романа” не можна уявити собі за умов відсутності певного культурного кола, а саме князя і дружини. В даному разі таким князем, на наше переконання, міг бути тільки Олег.
10. Боплан Г. Л. де.Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. – 256 с.
11. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – К.; Львів, 1913.

Семенча С. Я. *Из истории города Днепродзержинск: к истокам топонима Романов-Романковое*

В статье исследовано становление топонима Романов-Романковое – одного из четырех казачьих поселений: Романковое, Каменское, Тритузное, Карнауховка, на землях которых появился современный город областного подчинения Днепродзержинск, предпринята попытка дополнительного обоснования исторической версии о том, что история этого города берет свое начало не с XVIII столетия, а со времен Киевской Руси.

Ключові слова: *топоним, Днепродзержинск, Романковое, Каменское, Роман Святославич, Киевская Русь*

Semencha S. Ya. *From history of city Dneprodzerzhinsk: to the sources of toponim of Romanov-Romankovoe*

Becoming of toponim Romaniv-Romankovoe – one of four cossack settlements: Kamenskoe, Trituznoe, Karnaukhivka, on the lands of which the modern city of regional submission Dneprodzerzhinsk appeared, is researched in the article, the attempt of additional ground of historical version is undertaken that history of this city has begun not with a XVIII century, but from times of Kyivs'ka Rus.

Keywords: *toponim, Dneprodzerzhinsk, Romankovoe, Kamenskoe, Roman Svyatoslavich, Kyivs'ka Rus.*

УДК 94(477.74-25)“1795/1861”

I. М. Гулянович

СОЦІОТОПОГРАФІЯ АНАНЬЄВА В ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто соціотопографію Ананьєва. Охарактеризовано соціально-економічний розвиток, структура землекористування, виділено особливості соціального складу населення, його зміни та трансформації. Досліджено формування соціальної інфраструктура (церкви, навчальні заклади, лікарня).

Ключові слова: *соціотопографія, Ананьїв, передмістя, державні селяни.*

Міста, що утворились і розвивались у модерний час, були позбавлені середньовічного навантаження на міську інфраструктуру у вигляді фортеці, мурів тощо. Поряд з цим в XIX ст. в Російській імперії в процесі конструювання міських поселень переважало вольове начало верховної влади. Поселення, маючи статус міст більшості випадків, нагадували великі села і процес перетворення окремих з них затягнувся майже на століття.

В дореволюційний період історію Ананьєва вивчав М. Івашенко [1] і Ф. Тимковський [2]. Радянська історіографія представлена статтею в «Історії міст та сіл УРСР. Одеська область» [3] та окремими краєзнавчими розвідками [4]. Нажаль в сучасному історіописанні дослідження Ананьєва у дореформений час перебуває у зародковому стані.

Повітовий центр складався з трьох частин: середмістя, передмість (Гончарівка і Задніпрянка) і міських хуторів. Ананьїв розташовувався біля злиття двох витоків р. Тилігул. Через це місто являло собою ламану лінію уздовж 14 верст та довжиною до 2 верст [5, с.105]. Географічний рельєф поділив місто на дві частини: нижню і верхню. Нижня частина розташовувалась у котловині, яку розділяла річка, а верхня знаходилась на схилах берегів долини [1, с.42]. Нижня частина Ананьєва була центральною, а на височині розташовувались лише млини і сади.

Місто та передмістя займало територію у 11,805 дес. [6, с.12]: під оранкою було 54,5%, житловими і господарськими спорудами – 30,1%, міським вигоном – 10,2%, сінокосами і лугами – 3,1%, міським садом – 2,4%.

За проектним планом 1838 р. Ананьїв поділявся на вулиці і квартали, більшість тодішніх споруд мали бути знищені. В новому місті існувало б 70 кварталів, з яких 5 відійшли б до інвалідів [7]. В новоствореному місті мала бути площа, довкола якої розташовувались хлібні, соляні і м'ясні магазини. У бік передмість працювали б заводи, бійня. Центром мав стати Преображенський собор, довкола якого були б лавки, присутственні місця, острог. Але план не виконали, жителі проводили забудову, як їм заманеться.

Всі вулиці в Ананьєві середині XIX ст. були не мощені. Як відмітив сучасник, що повітовий центр «зберігає свою сільську фізіономію (вигляд)» [8, с.56]. Під час свят, наприклад, місцеві купці ілюмінували центральну вулицю Ананьєва, запалюючи смоляні бочки відстані у півверсти від центру в верхній частині середмістя [9, с.513].

Ананьїв ще до отримання статусу міста виділявся поміж інших населених пунктів Тираспольського повіту Херсонської губернії. Наприклад, на 1795 р. там знаходилось 217 будинків та мешкало 141 неосілих вихідців з Волощини [10, арк.314-343зв.]. Кількість мешканців в поселенні поступово збільшувалася: у 1814 р. складала 2261, 1834 р. – 2725 осіб [2, с.413-414].

На 1853 р. в місті проживало 5050 мешканців, за етнічним походженням: молдовани складали 48,1%, українці – 43,2%, євреї – 4,1%, росіяни – 2,7%, поляки – 1%, роми – 0,5%, німці – 0,3% [5, с.110-111]. В.М. Кабузан, зазначив, що в 1850-х рр. в Ананьєві була однакова кількість українців і молдован – по 44%, єврейського – 12% [11, с.67]. Також в місті склалася старовірська громада, представники якої прийшли сюди з Поділля. На 1835 р. в Ананьєві жило 17 старовірів, вже 1850 р. – 38, а на 1861 р. громада складала 51 особу [2, с.414].

Соціальний склад населення Ананьєва різко відрізняв його від решти повітових і позаштатних міст. На 1844 р. в ньому проживало 3696 осіб, з яких державних селян було 73%, міщан – 8%, євреїв – 6,7%, військових – 6%, різночинців – 2,8%, дворян – 2,1%, духівництва – 1% [8, с.56]. Частка міщан впродовж 1830-50-х рр. збільшувалася за рахунок переселенців з Поділля, записом бродяг тощо. Так, наприклад, в 1841 р. державні селяни з с. Гандрабури, щоб перейти у міщани повинні були мати квитанції про сплату податків та документи міщанської громади Ананьєва про згоду на їх прийняття [12, с.304]. Поряд з цим між селянами і міщанами виникали гострі через власність на землю. Так останні не платили гроші на користь селянської громади, і рахували, що користуються угоддями міста Ананьєва [13, арк.87], а не державних селян. Ситуація змінилася в 1854 р., коли державних селян (у кількості 4000 осіб) перевели у міщани та передали їх землю у власність міста в обмін за борги по сплаті повинностей [14, арк.13]. Ця земля (2429 дес.) здавалася в оренду колишнім власникам по 40 коп. за десятину на рік, а кошти були використані для будівництва споруди для поліції [13, арк.97зв., 108зв.].

В 1861 р. в повітовому центрі мешкало 11285 мешканця, які за соціальним походженням поділялись на міщан – 84,3%, купців – 6,3%, військових (дійсних і колишніх) – 3,3%, дворян – 2,5%, різночинців – 2%, цехових – 1%, духівництво і селян – по 0,3% [6, с.10].

Соціальна інфраструктура Ананьєва була представлена церквами, поліцією та острогом, лікарнею, училищем та іншими об'єктами.

Перша церква в поселенні з'явилась і османське володарювання. Впродовж 1795-99 рр. був споруджений храм на честь Св. Миколая, який попри незадовільний стан використовувався до 1850 р. [2, с.404, 416]. Впродовж 1815-1842 рр. була споруджена Миколаївська церква (згодом собор), який став центральним для міста. Також до нього відносилась Касперовська церква, яку обслуговував один священик. Згодом останню перенесли до передмістя Задніпрянка. Відмітимо, що в парафіяльному відношенні до міських церков відносились два села Новогергіївка та Благодатне Ананьївського повіту [2, с.418].

Представники єврейської громади мали синагогу, що була збудована в 1810-х рр., з 1837 р. працювала хевра кадіша (погребальне братство).

Для обслуговування хворих в Ананьєві діяла лікарня, яка також була призначена для нижніх чинів інвалідної команди. В 1839 р. з державної скарбниці було виділено 6,000 крб. ас. на будівництво нового приміщення, але міська влада замість цього, викупила вже готовий будинок за 7000 крб. ас., остаточне якого облаштування завершилось лише в 1847 р. [15, арк.1зв.]. На 1844 р. в ній знаходилось 16 ліжок. Також в Ананьєві працювала одна вільна аптека [16, с.108-109].

Одної з головних проблем міста була відсутність навчального закладу. Як відмічав сучасник, що саме училище чи пансіон потрібні для того, щоб доволишні поміщики зробили Ананьєв «місцем для своїх зустрічей» [17, с.724]. Сама будівля для училища з'явилась шляхом обміну: споруди на перший обер-офіцерський чин для власника Жеребко [18, арк.1зв.]. В серпні 1854 р. міська громада вирішила, що на утримання буде внесено 208 крб. сріб. щорічно по розкладці з кожного мешканця [19, арк.11]. Крім цього закладу в 1857 р. при Миколаївському соборі була відкрита парафіяльна школа [2, с.420]. Єврейська громада Ананьєва утримувала молитовну школу.

В 1854 р. до міста була прислана пожежна команда (6 осіб), згодом в 1860 р. була створена суспільна пожежна команда, яка почала діяти з 1862 р. [1, с.65-66]. Поліція в Ананьєві на 1855 р. складалася з городничого, письменоводителя, трьох писців, 2 квартирних наглядачів та квартирної комісії, функцію міської залози виконувала рота солдат («інвалідна команда») [1, с.36, 228]. Також в місті було споруджено острог для утримання злочинців.

Торгово-розважальні заклади в Ананьєві були представлені в 1853 р. 8 постійними дворами, харчевнею, 5 лавками, трактиром і 5 питейними будинками [20, с.33]. В 1861 р. в повітовому центрі

працювали модний магазин, 44 лавки, 9 харчевень і постоялі двори, кондитерська, «в якій проїжджаючи знаходять єдине [місце, де можна] втамувати голод» [6, с.11]. Тоді ж в Ананьєві було 32 об'єкти торгівлі спиртними напоями [21, арк.41].

Основним ремісничим центром Ананьєва була Міщанська вулиця у середмісті, де оселялися шевці, кравці, шорники та інші [4]. На 1853 р. в населеному пункті працював 21 ремісник [5, с.116]. В місті на 1861 р. було 49 майстрів, 14 робітників і 19 учнів [6, с.11]. Значну кількість серед них становили євреї, які сюди переселилися з Подільської губернії.

Промислові об'єкти міста в 1853 р. були представлені 5 заводами (2 салотопа, тютюновий, свічковий, цегляний) [5, с.110]. На 1862 р. працювало 7 підприємств (по 2 шкіряних і цегляних, по 1 салотопному, свічному і миловарному) [6, с.11]. Вироби продавали в місті та на ярмарках в довколишніх містечках, лише салотоп відправляв продукцію до Одеси.

Ярмарки в Ананьєві були призначені двічі на рік: Георгієвська – 23 квітня, Богородницька – 8 вересня. Їх сукупний оборот сягав до 5,000 тис. крб. сріб. [6, с.10]. Хоча за іншими даними ярмарки в Ананьєві в середині 1850-х рр. мали відбуватися на Вознесення та 14 жовтня на Покрову. Базари в місті проходили через кожні два тижні, куди привозили господарські вироби на суму до 10,000 крб. ас., мануфактурні товари надходили з Харкова і Полтави, бакалійні закуповувались в Одесі, загальною вартістю до 26,000 крб. сріб. [22, с.246]. Торгівля проходила в середмісті у двох місцях: на Старій площі біля Касперовської церкви (до її перенесення) і Новій біля Миколаївського собору. Економічний розвиток Ананьєва ускладнювала близькість до Балти та містечок Подільської губернії. Наприклад, відкриття нових ярмарок в Балті викликало невдоволення в мешканців повітового міста Херсонської губернії, тому що це ослаблювало «торгівлю місцевих жителів» і не давало «місту [Ананьєву] ніякого розвитку» [23, арк.47].

Попри це Ананьїв відіграв роль одного з транспортних пунктів у торгівлі зерном Херсонської і Подільської губерній. Через місто проходила чумацький шлях з Балти до Одеси.

Основним видом занять місцевих мешканців було хліборобство. В структурі зернових культур переважали ячмінь, пшениця, рож, просо, гречка, овес, також вирощували картоплю і овес. У середині 1850-х рр. значну роль в сільському господарстві відігравали представники єврейської громади, які контролювали більше половину орної землі [1, с.107].

Пов'язаним з хліборобством було млинарство. До пересихання русла річки Тилігул у 1820-х рр. уздовж поселення працювало до 15 водяних млинів. Згодом обмолотом займались вітряки та земляні млини. За статистичними даними в 1860 р. обробкою збіжжя на території Ананьєва займались топчанова крупчатка, по одному водяному та земляному млину та 47 вітряків [17, с.440]. Вони розташовувались в верхній частині міста.

Практично у кожного з мешканців біля будинку був сад, врожай з якого торгівці гуртом скуповували та продавали по селам чи висушували. Найкращим був, на думку сучасника, дворянина Лясоти, де знаходились 2,985 фруктових і 875 лісових дерев, 10,500 виноградних лоз [22, с.246].

В Ананьєва було два передмістя Гончарівка і Задніпрянка. Нажаль про історії через брак джерельної бази відомо край мало. Найбільшим серед них була Задніпрянка (інша назва Задніпрянци), яку заснували в 1821 р. вихідці з Лівобережжя («з-за Дніпра») [1, с.212]. Розташовувалось передмістя нижче за Тилігулом. В 1857 р. сюди перенесли Касперовську церкву з середмістя. Кількість парафіян в 1862 р. складала 1300 осіб [2, с.414] за рахунок мешканців передмістя. Передмістя Гончарівка, ймовірно було засноване гончарями, розташовувалось зі сторони дороги, що вела до Балти.

Частина міщан оселялись на міській землі утворивши Ананьєвські хутори, які розташовувались на північному заході від міської забудови.

Підсумовуючи викладене, на прикладі Ананьєва бачимо достатньо типову картину розвитку невеликих повітових міст в Російській імперії, які були позбавлені реальної влади на місцях. Соціальна структура населення змінилася адміністративними методами, а не бажанням жителів підвищити свій статус. Розвиток торгівлі і промисловості перебував на слабкому рівні, а основою життя мешканців було сільське господарство.

Джерела та література

1. Иващенко М. Исторический очерк Ананьевского уезда и г. Ананьева / М. Иващенко. – [Ананьев], 1895. – 229 с.
2. Тимковский Ф. Церковно-статистическая летопись об Ананьевском Свято-Николаевском соборе и его приходе / Ф. Тимковский // Херсонские епархиальные ведомости. – 1892. – № 13-14. – С. 401-423.
3. Абрамович В. Г. Ананьїв / Г. В. Абрамович, В. І. Басалаев, А. С. Сидорова // Історія міст та сіл УРСР. – Т. 16. – К., 1969. – С. 139-160.
4. Липенко Л. Де котились чумацькі вози // Радянське село (Ананьїв). – 1986. – № 140. – 22 листопада. – С. 4.
5. Опыт статистического описания города Ананьева // Херсонские губернские ведомости.– 1854. – Неоф. часть. – № 22-24. – 3 июня, 10 июня, 17 июня. – С. 104-106, 109-111, 116-118.
6. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 гг. – Ч. 2. – Гл. XLIII. – СПб., 1863. – С. 1-48.
7. Одеський історико-краєзнавчий музей. – К-II-4. – К. 862.
8. Указатель достопримечательнейших предметов в городах и местечках Новороссийского края и Бессарабии // Новороссийский календарь на 1844. – Одесса, 1843. – С. 53-86.
9. Внутренние ведомости. Ананьев, 31-го августа // Одесский вестник. – 1855. – № 101. – 6 сентября. – С. 513.
10. Державний архів Херсонської області. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 1.
11. Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.) / В.М. Кабузан. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 160 с.
12. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період / В.М. Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.

13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 192 за 1847 р. – Спр. 49.
14. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 193 за 1854 р. – Спр. 13.
15. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 191 за 1839 р. – Спр. 81.
16. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. XI. – Ч. 1. – СПб.: Типография департамента генерального штаба, 1849. – 229 с.
17. Шмидт А.О. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / А.О. Шмидт. – Том 36. – Часть 2. – СПб.: Военная типография, 1863. – 1022 с.
18. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 192 за 1839 р. – Спр. 44.
19. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 192 за 1845 р. – Спр. 44.
20. Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, составленные в статистическом отделении министерства внутренних дел. СПб.: Типография Карла Края, 1852. – 46 с.
21. ДАОО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 66.
22. Филипов Н.Н. Ананьев / Н.Н. Филипов // Энциклопедический словарь, составленный русскими учеными и литераторами. – Том IV: Ама – Анто. – СПб, 1862. – С. 246-247.
23. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 193 за 1852 р. – Спр. 131.

Гулянович И. М. Социотопография Ананьева в дореформенный период

В статье рассмотрена социотопография Ананьева. Исследованы социально-экономическое развитие, структура землепользования. Выделены особенности социального состава населения, его изменения и трансформация. Рассмотрено формирование социальной инфраструктуры города.

Ключевые слова: социотопография, Ананьев, предместья, государственные крестьяне.

Hulianovych I. M. Sociotopography of Anan'yiv in the prereform period

A sociotopography of Anan'yiv is considered in the article. The features of the social structure of the population, its changes and transformation are highlighted. Formation of the social infrastructure of the town is considered.

Keywords: sociotopography, Anan'yiv, suburbans, state peasants.

УДК 94(477.8)

А. І. Червінський

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті аналізуються актуальні проблеми охорони пам'яток архітектури на Прикарпатті. Автор описує ситуацію з охороною пам'яток архітектури на Прикарпатті, вказує причини, які зумовлюють їхнє руйнування, вивчає набутий досвід і визначає шляхи подальшого розвитку пам'яткоохоронної роботи в цьому напрямі.

Ключові слова: охорона пам'яток, культурна спадщина, пам'ятки архітектури, краєзнавство, державний реєстр, пам'яткоохоронна робота.

Актуальність проблеми, заявленої у назві статті, визначається в національно-культурній і науково-теоретичній площинах. На території Прикарпаття розташовано сотні пам'яток архітектури, що мають значну цінність, однак стан збереження багатьох із них залишається незадовільним. Через недостатність пам'яткоохоронних заходів вони продовжують руйнуватися під впливом природних та антропогенних факторів.

Виправленню такої ситуації може сприяти науковий аналіз цієї проблеми та узагальнення набутого досвіду і визначення перспектив її розв'язання. При цьому цікавим і корисним є надбання сучасних українських учених (М.Андрущенко, О.Береговський, Р.Бондаренко, В.Вечерський, М.Головатий, М.Дьомін, С.Побуцький, З.Соколовський, В.Харитон, М.Ходан та ін.), де аналізується стан пам'яток архітектури України та діяльність різних інституцій з їхнього збереження.

Метою статті є з'ясування ситуації з охороною пам'яток архітектури на Прикарпатті, аналіз причин, які зумовлюють їхнє руйнування, та вивчення набутого досвіду і визначення шляхів подальшого розвитку пам'яткоохоронної роботи в цьому напрямі. Сказане зумовлює практичне і науково-теоретичне значення нашої розвідки.

Згідно із чинними класифікаціями архітектурні об'єкти значною мірою "накладаються" на інші види пам'яток, що ускладнює їхнє дослідження під кутом пам'яткоохоронної діяльності.

Однією з найчисленніших груп пам'яток архітектури є житлові будинки, які відображають особливості функціональної організації простору та художньо-стильові тенденції й планування 70-х років XIX – 30-х років XX ст. Як показав аналіз матеріалів "Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область", на Прикарпатті зафіксовано понад 2 тис. таких об'єктів [20; 21], а до Державного реєстру нерухомих пам'яток України місцевого значення їх занесено близько 700 [19]; пам'яткою національного значення не визнана жодна [7]. Головні проблеми їхнього збереження стосуються приватизації і укладанням охоронних договорів. Найскладніша ситуація в цьому відношенні склалася в Івано-Франківську, де на 2008 р., згідно з даними відділу Державної служби охорони культурної спадщини, були повністю або частково приватизовані 85 % із 200 пам'яток архітектури, розташованих у центральній частині міста. Причому більшість з них відійшла у приватні руки за рішеннями суду, тож за таких обставин пам'яткоохоронні органи позбавлялися